

ma nakon pada Berlinskog zida. Kao istraživač Saša Ilić ne kalkuliše, zbog čega se za njega može reći da je „majstor“ svog zanata i to onog starog, rankeovskog tipa. Knjigom *Stranci „gastarbajteri“*. *Strana stručna radna snaga u privredi Jugoslavije 1945–1950*. uspeo je čak i nas, koji se svrstavamo u istu struku, da podseti koliko je istorija blistava i veličanstvena nauka.

Sanja Petrović Todosijević

Jasmina Milanović, ŽENSKO DRUŠTVO: (1875–1942), Beograd, Institut za savremenu istoriju, Službeni glasnik, 2020, 637.

Reči „Šta žena želi, Bog želi“ ispisane su kao svojevrsna ideja vodilja ove knjige, koja simbolizuje emancipatorske politike Ženskog društva, po kojem knjiga autorke Jasmine Milanović nosi naziv. Ova monografija predstavlja iscrpan i sveobuhvatan mozaik istorije prvog ženskog društva u Srbiji čije je trajanje, dugo gotovo 70 godina, ostavilo nemerljiv trag u patrijarhalnom okruženju tadašnje Kneževine, a potom i Kraljevine Srbije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije.

U vreme kada dobročinstvo i humanitarna aktivnost pripadnica viših klasa evropskih društava postaje opšteprihvaćena delatnost, u tadašnjoj Kneževini Srbiji još uvek nepriznate nezavisnosti, ali jakih nacionalnih stremljenja prisutnih među čitavim stanovništvom, javljaju se prve inicijative organizovanja žena, budući da su se po pitanju patriotizma našle na istoj životnoj strani sa muškarcima. Iako prisutne u javnom angažovanju kroz rad društava i dobrovoljnim učešćem u ratovima, gde su pokazivale jednaku hrabrost i požrtvovanje kao i njihovi saborci, ni tada nisu smatrane jednakim sa muškarcima.

Autorka zastupa stav da je zapravo Žensko društvo prvo aktivno žensko udruženje, za razliku od ranijih tumačenja koja predočavaju da je Jevrejsko žensko društvo, osnovano 1874. godine, bilo prvo žensko udruženje u Srbiji. Tezu temelji na činjenici da su prvih godina pripadnice jevrejskog ženskog društva radile bez programa, rukovodstva, kao i održanih sednica, isključivo usmerene na pripadnice jevrejske zajednice i bez zapaženog institucionalnog organizovanja žena, što nije bio slučaj sa Ženskim društvom osnovanim godinu dana kasnije. Njegove članice su sebi postavile dva glavna cilja: obrazovanje kao prvi korak u e-

mancipaciji, a zatim dobročinstvo i solidarnost. Upravo ovo je bio povod za njihovo organizovanje usled izbijanja ustanka u Bosni i Hercegovini, a potom i srpsko-turskih ratova, zbog čega su kako autorka navodi „i oni najveći moralni čistunci ostali uskraćeni bilo kakvog argumenta protiv patriotske akcije žena“. Ono što je Društvo dodatno ojačalo bio je upravo „familijaran“ karakter koji je podrazumevao njihovu povezanost sa muškarcima iz najviših krugova kroz porodične i bračne veze, koje su nekada bile od presudnog značaja za ostvarenje zadatih ciljeva.

Knjiga je podeljena na devet tematskih celina koje pružaju veoma široku sliku delovanja Društva. Sadržaj monografije obuhvata sve segmente rada Društva. Početne osnove predstavlja opšti evropski kontekst, gde nam je oslikano društvo 19. veka i položaj koje su žene u njemu zauzimale. Razvoj možemo pratiti preko samog osnivanja Društva, njenih predsednica i članica sa bogatim biografijama, čiji je spisak dat na kraju knjige. Ova svojevrsna arhiva članica Društva predstavlja izuzetno značajan poduhvat autorke koja je uložila veliki trud da za svaku članicu prikaže njene funkcije i odlikovanja. Spisak, iako nepotpun, zbog nemogućnosti pronalaženja podataka za međuratni period, predstavlja izuzetno svedočanstvo za analizu društvenog života Srbije i uvid u pretpostavku da su to bile žene sličnog obrazovanja, načina razmišljanja i izgrađene društvene svesti. Autorka iznosi podatak da je tokom celog perioda postojanja Društva kroz njega prošlo više od 10.000 članica, iako je taj broj verovatno za nekoliko hiljada veći. Sam podatak je impresivan, ne samo za žensko društvo tog perioda već i udruženja uopšte, pa čak i ako uzmemo za primer nama savremene građanske organizacije. Monografija nam donosi i rešenje pitanja zvaničnog naziva Društva, koje se često u istoriografskim i publicističkim delima navodi kao Beogradsko žensko društvo što nije potpuno tačno, ali ni pogrešno, budući da taj naziv zvanično datira od 1933. godine. Prvi deo naziva je korišćen kao pridev u slučajevima kada se susrećemo sa odstupanjem od pravila, kao što su na primer spiskovi ili prepiske sa porudžinama.

Autorka ukazuje na direktne veze Društva sa dvorom, jer su upravo bezrezervna podrška i zaštita krune bile najveći pokazatelj njegovog legitimiteta. Preko kneginje, a potom i kraljice Natalije Obrenović, kraljice Drage Obrenović,

kneginje Jelene Karadorđević i kraljice Marije Karadorđević uspostavljena je neposredna veza sa dinastijom. Koliko je ona bila jaka govori činjenica da su članice nekada bile spremne da ustanu i protiv kralja, kako bi zaštitile svoju pokroviteljku, koja je često bila njihov najznačajniji dobrotvor. Vrtlozi političkih događaja zahvatili su i samo Društvo, koje nije moglo da ostane izmešteno iz političkih pregrupisavanja na istorijskoj sceni Srbije, pogotovo kada se ima u vidu njihova direktna povezanost sa ljudima iz javnog života, a upravo je to kako sama autorka navodi uticalo na dugovečan opstanak Društva.

U knjizi su data prva Pravila Društva kao i njegove izmene i dopune, a u prilogima pravila svih institucija koje je Društvo osnivalo. O njima nalazimo bogat opus u posebnom poglavlju knjige u kojem se govori pre svega o dve najvažnije i najdugovečnije tvorevine Ženskog društva – časopisu *Domaćica*, koji je ženama pružio mogućnost javnog izražavanja i predstavlja zapravo najvažniji izvor za proučavanje rada udruženja, budući da je arhiva Društva u dva navrata tokom Prvog i Drugog svetskog rata uništavana. Druga, takođe veoma značajna zaostavština, bila je Radenička škola, namenjena obrazovanju siromašnih devojčica. Upravo su ovim putem članice prevashodno ostvarivale svoje težnje ka emancipaciji, koja se mogla postići jedino kroz obrazovanje i ekonomsko osamostaljenje. U dva poglavlja predstavljen je istorijat društvenog i humanitarnog rada Ženskog društva i sve ono što je uticalo ili kočilo ostvarenje njihovog postojanja. Posebno mesto pripalo je dobrovoljnom radu članica i njihovoj posvećenosti bolničkom angažovanju u svim ratovima, zahvaljujući čemu je Društvo crpilo autoritet i opšte društveno priznanje. Kao i detaljno predstavljen rad podružina koje su mnogo veći kapacitet ostvarivale tokom ratnih godina, upravo zbog cilja koje su imale pred sobom.

Sadržaj i obim monografije ukazuju na dugogodišnji, temeljan istraživački rad. Odbir fotografija, koje na odličan način ilustruju tekst, takođe potvrđuje autorkinu predanost temi. Čitavu sliku uokviruje bogat opus literature i izvora konsultovanih u kreiranju rukopisa, zahvaljujući čemu je minuciozno predstavljen razvoj Društva, koje je prešlo put od malog dobrotvornog društva i vremenom se razvilo u organizaciju sa jasnim emancipatorskim potencijalima i sadržajima. Dragocenost dela

čini reljefno sagledavanje jednog od najdugovečnijih društava, ishodišta ženskog aktivizma i utemeljivača mnogih promena kao prvobitnog stepenika daljoj emancipaciji. Ono je doprinelo promeni slike žene u srpskom društvu koje je, iako nedovoljno razvijeno, uspelo da u tom periodu stvori organizaciju dostojnu divljenja, čime stičemo nov pogled na ženska društva u Srbiji. Knjiga predstavlja bitno polazište za proučavanje istorijske borbe za ženska prava na prostoru tadašnje Srbije, a potom i Jugoslavije, otklanjajući jednu od najčešćih predrasuda poistovećivanja Društva sa isključivo humanitarnim segmentom njegovog delovanja. Čitajući ovu sadržajnu studiju stiče se zaključak da je Žensko društvo predstavljalo aktivan subjekt u srpskom i jugoslovenskom društvu, kada je borba za emancipaciju žena u pitanju. Stoga je ova knjiga nezaobilazna osnova za sve one koji žele da sagledaju početak ženske borbe u njenoj potpunosti, ali i celokupnu sliku tadašnjeg društva u kojem su žene povele svoju istorijsku borbu. Njih ne smemo potisnuti iz kolektivnog, istorijskog sećanja i izbrisati dug koji su ove hrabre žene zaveštale srpskom narodu, a očuvanje tog sećanja je i prevashodan cilj ove monografije.

Tamara Kosijer

Љубинка Шкодрић, ЖЕНА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 1941–1944, Београд, Архипелаг, Институт за савремену историју, 2020, 596.

Sagledavati istorijske pojave, procese i tokove iz različitih uglova, a zatim ih sistematizovati i kategorizovati neke su od osnovnih obaveza istoričara. Tako uobičajene forme, uz pomoć metoda istorijske nauke, koje imaju svoje hronološke i prostorne granice, traseraju se u naučne radove manjeg ili većeg obima. Događaj koji je proizveo najviše naučnih radova u svetu, a i kod nas, jeste Drugi svetski rat. Isprva, istoričari su se logično bavili ovim događajem iz čisto hronološkog ugla, zatim političkog, ekonomskog, društvenog, socijalnog itd. Naša istoriografija, iako se može pohvaliti i kvantitetom i kvalitetom naučnog opusa vezanog za ovaj događaj nije uspevala da, u količini u kojoj je to bilo potrebno, proizvede veće naučne radove i monografije koje se tiču društvenih tema, a u vezi sa knjigom koju ovde prikazujemo, rodnih tema.